

فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صفحات ۹۹-۱۱۵

مقاله پژوهشی

بررسی ساختار حکمرانی توسعه پایدار مناطق محروم ایران با استفاده از تحلیل شبکه‌های اجتماعی

طیبه خدامرادی

دانشجوی دکتری مدیریت پردیس بین‌المللی کیش دانشگاه تهران

مهناز حسین زاده^۱

استادیار مدیریت دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۹۹/۱۲/۱ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۱)

چکیده

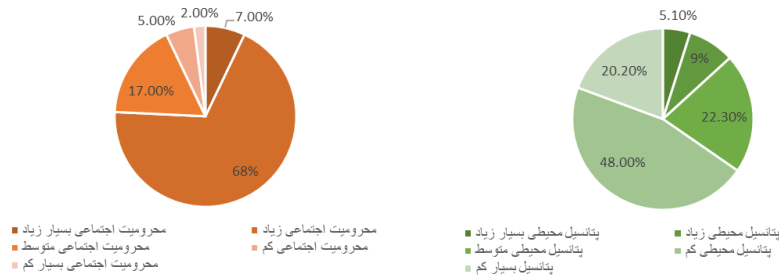
برنامه‌ریزی توسعه در ایران از گذشته مورد توجه بوده است، اما از منظر توسعه متوازن و توجه به عدالت منطقه‌ای پیشرفت چندانی نداشته است. پژوهش حاضر به تحلیل ساختار حکمرانی توسعه مناطق محروم کشور با توجه به قوانین و تکالیف قانونی برنامه ششم توسعه اقتصادی و اجتماعی پرداخته است. شبکه همکاری بر مبنای تکالیف قانونی نهادها و سازمان‌های موظف در محورهای برنامه‌ای توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای با استفاده از نرم افزار *Ucinet* و *NetDraw* بر مبنای شاخص‌های مرکزیت درجه، مرکزیت بینابینی، تراکم، فاصله ژئودزیک و نقاط برش تحلیل گردید. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد فقدان نظام مدیریت توسعه منطقه‌ای و عدم تعریف نهادهای اجرایی و نظارتی و عدم توجه به پتانسیل‌های منطقه‌ای، دانش سرمایه‌انسانی بومی و توسعه کارآفرینی محلی، چالش اصلی ساختار حکمرانی توسعه منطقه‌ای است. با توجه به عدم تعادل در توزیع قدرت ذی‌نفعان در ساختار کنونی، توسعه همکاری برنامه‌ریزان استانی با سایر کنشگران کلیدی و شناسایی نقشه‌راه توسعه منطقه‌ای و تقویت نقش قانونگذاری مجلس، نقش نظارتی سازمان حفاظت از محیط‌زیست و نقش مشارکتی جوامع محلی از ظرفیت‌های توسعه حکمرانی توسعه متوازن منطقه‌ای در کشور است.

واژگان کلیدی: حکمرانی توسعه پایدار منطقه‌ای، توسعه متوازن منطقه‌ای، تحلیل شبکه‌های اجتماعی، مناطق محروم.

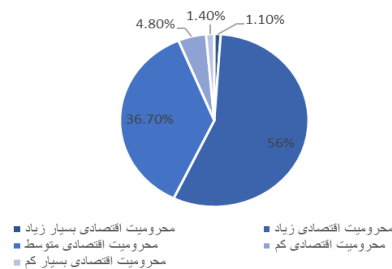
مقدمه

مفهوم توسعه طی دهه‌های اخیر از انحصار دیدگاه‌های رشد محور خارج شده و دیدگاه نوین عدالت اجتماعی و اقتصادی، تعادل و توازن و خودکفایی به مفهوم توسعه پیوند زده شده است. نظریه پردازان رشد و توسعه تاکید می‌کنند که می‌بایست توسعه و رشد مناطق به صورت متوازن و در سرتاسر اجتماع صورت گیرد تا مناطق از توزیع عادلانه برخوردار گردند (مصطفوی و نعمتی، ۱۳۹۸). برنامه‌ریزی توسعه در ایران از گذشته مورد توجه بوده است، اما همچنان از منظر توسعه متوازن و توجه به مسئله عدالت منطقه‌ای پیشرفت چندانی نداشته است (مصطفوی ثانی، ۱۳۹۸). روند صعودی شکاف توسعه بین مناطق مختلف و افزایش ناپایداری اجتماعی و اقتصادی و ناکارآمدی دولت‌ها در جبران عدم توازن‌های منطقه‌ای باعث هدف قرار گرفتن توسعه متوازن در کشورهای در حال توسعه شده است (مصطفوی و نعمتی، ۱۳۹۸). از سوی دیگر نهادهای بین‌المللی توسعه دلیل شکست برنامه‌های توسعه و عدم توازن‌های منطقه‌ای را بی‌توجهی به حکمرانی توسعه می‌دانند (بانک جهانی، ۲۰۰۸). حکمرانی مجموعه‌ای از قوانین و نهادها به عنوان روش پیاده‌سازی قدرت در نهادهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها در کلیه سطوح تعریف شده است (ابیاد و همکاران، ۲۰۱۶). فراهم نشدن بسترهای مناسب حکمرانی توسعه منطقه‌ای از دلایل اصلی شکست سیاست‌های توسعه متوازن منطقه‌ای در ایران از منظر رویکرد نهادی است (فرجی راد و همکاران، ۱۳۹۲). حکمرانی توسعه، نیازمند زمینه نهادی و قانونی و مشارکت ذینفعان در مدار تصمیم‌گیری است که ردپای آن را بایستی در اسناد قانونی مرتبط جستجو نمود. در قوانین برنامه توسعه کشور، اصطلاح «مناطق محروم یا مناطق کمتر توسعه‌یافته» در نظام سیاستگذاری ایران برای مناطقی به کار می‌رود که میزان توسعه‌یافتگی کمتر از میانگین کشور دارند و دولت ملزم به حمایت بودجه‌ای جهت جبران عقب ماندگی‌های این مناطق است. در سال‌های اخیر میزان محرومیت و توسعه یافتگی مناطق ایران با توجه به ابعاد سه گانه توسعه پایدار شامل پایداری اقتصادی و اجتماعی و محیطی طبقه‌بندی شده است. در این طبقه‌بندی شاخص‌های ابعاد اقتصادی و زیرساخت‌ها بر مبنای اشتغال شهری و روستایی و سطح تولید و توسعه زیرساخت‌های هر منطقه و شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی بر مبنای جمعیت و سطح سواد و نرخ مهاجرت و دسترسی به منابع فرهنگی و ابعاد محیطی شامل احتمال وقوع بلایای طبیعی و برخورداری از منابع طبیعی مناطق کشور سنجیده شده‌اند (اطلس مناطق محروم کشور، ۱۳۹۶). همان‌طور که در شکل (۱) مشاهده می‌شود حدود ۷۵ درصد مناطق کشور از نظر شاخص‌های توسعه اجتماعی و فرهنگی محرومیت بیشتر از متوسط دارند و ۶۸ درصد از مناطق کشور پتانسیل محیطی کمتر از متوسط و حدود ۵۷ درصد مناطق کشور محرومیت اقتصادی بیشتر از متوسط را دارند.

طبقه‌بندی مناطق محروم کشور بر اساس امتیاز شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی

طبقه‌بندی مناطق محروم کشور بر اساس امتیاز شاخص‌های اقتصادی و پشتیبان تولید

شکل ۱ - طبقه‌بندی مناطق محروم کل کشور بر اساس امتیاز شاخص‌های اقتصادی و پشتیبان تولید، اجتماعی و فرهنگی و شاخص‌های پتانسیل محیطی (اطلس مناطق محروم کشور، ۱۳۹۶).

عدم توازن توسعه منطقه‌ای در کشور و نیز میزان محرومیت مناطق بسیار قابل تامل است. همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، منطبق با پژوهش‌های پیشین، شکست برنامه‌های توسعه منطقه‌ای به دلیل عدم توجه به ساختار حکمرانی توسعه و ناکارآمدی مدیریت مشارکتی است. بر این اساس هدف پژوهش حاضر بررسی ساختار حکمرانی توسعه منطقه‌ای در کشور بر مبنای برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است تا نقاط ضعف این ساختار که منجر به عدم توازن توسعه منطقه‌ای و محرومیت در کشور شده‌اند شناسایی شوند. به منظور ارزیابی ساختار حکمرانی از رویکرد تحلیل شبکه اجتماعی^۲ (SNA) بهره گرفته می‌شود و با توجه به نتایج تحلیل، نقاط نیازمند بهبود ساختار حکمرانی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای به جهت پیاده‌سازی موفق سیاست‌های توسعه متوازن مناطق محروم شناسایی می‌گردد. با بررسی ساختار قدرت در شبکه تکالیف قانونی نهادهای رسمی مرتبط با توسعه منطقه‌ای کشور، عدم موفقیت پیاده‌سازی سیاست‌های توسعه متوازن مناطق محروم، آسیب‌شناسی می‌شود و در نهایت با مشارکت برنامه‌ریزان توسعه مناطق محروم کشور، پیشنهادهایی به منظور بهبود ساختار حکمرانی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای ارائه می‌گردد.

2 - Social Network Analysis (SNA)

بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش

توسعه پایدار منطقه‌ای: توسعه پایدار فرآیندی است که به دنبال بهبود کیفیت زندگی مردم در چارچوب استانداردهای بین‌المللی آشکار می‌شود و شامل راه‌حلهایی برای بهبود رفاه انسانی بدون تخریب محیط زیست و تجاوز به حقوق دیگر انسان‌هاست. این مفهوم دربرگیرنده معیارهای پایداری بدین شرح است: درک تعاملات بین اقتصاد و جامعه و محیط، زندگی با محدودیت‌های خاص ظرفیت زمین به منظور حفظ زندگی، توزیع منصفانه منابع و موقعیت‌ها برای نسل فعلی و آینده (جوونیک و همکاران، ۲۰۱۷). پایداری منطقه‌ای، حمایت مداوم از کیفیت زندگی انسان در خلال ظرفیت اکولوژیکی منطقه، تعریف می‌شود (استریمیکینه، ۲۰۱۴). توسعه پایدار منطقه‌ای، با در نظر داشتن دسترسی به منابع طبیعی، در حوزه توسعه اقتصادی منطقه شکل می‌گیرد. توسعه اقتصادی منطقه باید در سطحی باقی بماند که از ظرفیت محیطی منطقه خارج نباشد (استریمیکینه، ۲۰۱۶).

توسعه متوازن منطقه‌ای: مفهوم توسعه طی دهه‌های اخیر از انحصار دیدگاه‌های رشد محور خارج شده است و دیدگاه نوین عدالت اجتماعی و اقتصادی، تعادل و توازن و خودکفایی را نیز به مفهوم توسعه پیوند می‌زنند. در گذشته سرمایه‌گذاری‌ها به سوی مناطقی هدایت شد که موجب افزایش رشد اقتصادی شود و در مرحله بعد سرریزهای ناشی از این رشد به مناطق دیگر هم خواهد رسید. با ادامه روند صعودی شکاف بین مناطق و ناپایداری اجتماعی و اقتصادی در جوامع، دولت‌ها نتوانستند این عدم توازن‌ها را جبران کنند. بر این اساس نظریه‌پردازان تاکید می‌کنند که می‌بایست توسعه و رشد مناطق به صورت متوازن و در سرتاسر اجتماع صورت گیرد تا مناطق از توزیع عادلانه برخوردار گردند. این عدم تعادل‌ها و ناپایداری‌ها باعث هدف قرار گرفتن توسعه متوازن در کشورهای در حال توسعه شده است (مصطفوی و نعمتی، ۱۳۹۸).

حکمرانی توسعه: از اوایل دهه ۹۰ میلادی، در برنامه‌های توسعه و نهادهای بین‌المللی توسعه، پارادایم حکمرانی و تاثیر حکمرانی بر توسعه مورد توجه قرار گرفت. این توجه معلول شکست برنامه‌های قبلی توسعه است. این موضوع در حوزه سیاست‌گذاری پرداخته شده که دلیل شکست برنامه‌های توسعه در مناطق مختلف دنیا، بی‌توجهی به حکمرانی است (بانک جهانی، ۲۰۰۸). حکمرانی به‌عنوان مجموعه‌ای از قوانین و نهادها که حاکمان در چارچوب آن‌ها عمل می‌کنند یا به عنوان روش پیاده‌سازی قدرت در نهادهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها یا تصدی‌گری اقتصادی، سیاسی و اجرایی برای مدیریت کلیه مناسبات کشور در کلیه سطوح تعریف شده است (ابیاد و همکاران، ۲۰۱۶). این تصدی‌گری شامل سازوکارها، فرایندها و نهادهایی است که شهروندان و گروه‌های ذی‌نفع، حقوق قانونی خود را مطالبه کرده، با تعهدات خود آشنا شده و در مورد تفاوت‌ها یا اختلافات، با یکدیگر مواجه می‌شوند (بانک جهانی، ۲۰۰۶). بر اساس برنامه توسعه سازمان ملل، حکمرانی می‌تواند متمرکز بر گستره وسیعی، از دولت‌ها گرفته تا سازمان‌های رسمی و غیررسمی، و قومیت‌ها و خانواده‌ها باشد و از طریق

گستره وسیعی از قوانین، هنجارها یا قدرت پیاده شود (بویر، ۲۰۱۳). با توجه به مسئله و ادبیات موضوعی پژوهش، پیشینه پژوهش در دو دسته مطالعات شامل حوزه برنامه‌ریزی توسعه متوازن منطقه‌ای و مطالعات حوزه حکمرانی توسعه با توجه به برنامه‌های توسعه‌ای کشور مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول (۱) خلاصه برخی از این مطالعات ارائه شده است.

جدول ۱ - برخی مطالعات حوزه حکمرانی توسعه و برنامه‌ریزی توسعه متوازن منطقه‌ای

پژوهشگر	پژوهش	یافته‌های پژوهش
نیکونستی (۱۳۹۰)	حکمرانی و توسعه: گذشته، حال، آینده	بررسی اجمالی روند تکامل در نظریه‌های توسعه نشان می‌دهد پارادایم حکمرانی به پارادایم غالب در اندیشه توسعه، به دلیل مجموعه‌ای عوامل، از جمله شکست برنامه‌های قبلی توسعه؛ موجب گسترش توجه به نهادها در تحلیل‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی در توسعه کشورها بوده است.
فرجی راد و همکاران (۱۳۹۲)	آسیب‌شناسی سیاست‌های توسعه منطقه‌ای ایران از دیدگاه رویکرد نهادی	تعریف نامشخص از منطقه و توسعه منطقه‌ای، وجود ساختارهای متمرکز تصمیم‌گیری و اجرایی و فراهم نشدن بسترهای مناسب حکمرانی توسعه منطقه‌ای از دلایل اصلی شکست سیاست‌های توسعه منطقه‌ای در ایران از منظر رویکرد نهادی است.
زیاری و محمدی (۱۳۹۵)	آسیب‌شناسی توسعه منطقه‌ای و انتخاب الگوی مطلوب مدیریتی	«حکمرانی شبکه‌ای»، الگوی مطلوبی برای مدیریت طرح‌های توسعه منطقه‌ای است. در پایان پیشنهادها می‌ماند ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاعاتی، زمینه‌سازی مدیریت مشارکتی مبتنی بر پیاده‌سازی حکمروایی خوب در مدیریت طرح‌ها ارائه شده‌اند.
سجادی (۱۳۹۶)	فرا ترکیب نقاط ضعف و تسهیل‌کننده‌های برنامه‌های توسعه ملی	همگرایی و انسجام نظام آموزش عالی با نظام اجتماعی و پیوند علم و صنعت، پیشبرد توسعه متوازن، محدودسازی دولت در فرایند توسعه و تقویت نظام اجتماعی به عنوان بستر توسعه معرفی شدند.
یاسوری و سجودی (۱۳۹۷)	استراتژی توسعه منطقه‌ای و دستیابی به توسعه متوازن	با تقویت رقابت‌پذیری و جهت‌دادن به جریان‌ها (جمعیت، کالا، سرمایه)، موجبات کاهش نابرابری منطقه‌ای، افزایش کارایی و توسعه متوازن منطقه‌ای را فراهم می‌نماید.
جوادی و همکاران (۱۳۹۸)	حکمرانی و توسعه اقتصادی در ایران	بهبود شاخص‌های حکمرانی مستقل از موقعیت جغرافیایی می‌تواند اثرات معناداری بر ارتقاء شاخص‌های توسعه و بنابراین افزایش رفاه اجتماعی داشته باشد.
مصطفوی و نعمتی (۱۳۹۸)	آسیب‌شناسی توسعه متوازن منطقه‌ای در برنامه‌های توسعه کشور	وجود چالش مفهومی نسبت به توسعه متوازن، مشکل تعریف منطقه، تخصیص منابع مالی و نظام برنامه‌ریزی متمرکز از جمله مهم‌ترین نقاط ضعف در فرایند توسعه متوازن در کشور است.
ثقفی و همکاران (۱۳۹۹)	بررسی خدمات تولید و صادرات منطبق با روش‌شناسی تفکر نرم سیستمی و تحلیل شبکه همکاری میان ذی‌نفعان درگیر با رویکرد تحلیل شبکه اجتماعی	علاوه بر شناسایی موانع موجود در تقویت شبکه همکاری برای بهبود سیستم راهکارهایی به مالک مسئله (مدیریت منطقه آزاد چابهار) در مدل مفهومی، پیشنهاد و به منظور توسعه خدمات تولید و صادرات توصیه می‌شود با شفاف‌سازی فرآیندهای سازمان و استقرار سیستم پنجره واحد اقدام شود.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش ساختار شبکه حکمرانی توسعه منطقه‌ای با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه اجتماعی بر مبنای ساختار قدرت در شبکه تکالیف قانونی نهادهای رسمی مرتبط با توسعه مناطق محروم و کمتر توسعه یافته کشور بر اساس برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد. با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌های اجتماعی، شبکه ارتباطی میان‌همکاری با استفاده از مفاهیم مرکزیت در شبکه تحلیل می‌شوند. تحلیل شبکه رویکردی برای مطالعه ساختارهای اجتماعی با استفاده از تئوری گراف است (محمدی کنگرانی و حسین‌زاده، ۱۳۹۵). برخی از مهم‌ترین مفاهیم در تئوری شبکه‌ها عبارتند از شبکه، مرکزیت شامل مرکزیت درجه و بینایی، تراکم، فاصله ژئودزیک و نقاط برشی که در تحلیل پژوهش حاضر به کار گرفته شده‌اند. در این پژوهش، شبکه همکاری با استفاده از نرم افزار Net Draw و UCINET ترسیم، محاسبه و تحلیل می‌شود. ارزیابی و تحلیل شبکه حکمرانی با مشارکت منتخبی از برنامه‌ریزان توسعه مناطق محروم کشور که مشخصات آنها در جدول (۲) آمده است، به انجام رسیده است.

جدول ۲ - مشارکت‌کنندگان منتخب از برنامه‌ریزان توسعه مناطق محروم کشور

ردیف	تحصیلات	دانش تخصصی	سابقه	حوزه تخصصی
۱	دکتری تخصصی	مهندسی عمران	۱۵<	توسعه عمرانی مناطق محروم
۲	دکتری تخصصی	علوم اجتماعی	۲۰<	مشاوره اجتماعی طرح های توسعه منطقه‌ای
۳	دکتری تخصصی	علوم اقتصادی	۲۰<	برنامه‌ریزی سرمایه گذاری در مناطق محروم
۴	کارشناس ارشد	جغرافیا	۲۰<	جغرافیای روستایی و آمایش سرزمین
۵	کارشناسی ارشد	مدیریت استراتژیک	۱۰<	برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای
۶	کارشناسی ارشد	مدیریت کارآفرینی	۲۰<	توسعه کارآفرینی مناطق روستایی
۷	دکتری تخصصی	مهندسی صنایع	۲۰<	توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست
۸	دکتری تخصصی	مدیریت صنعتی	۱۰<	تحلیل سیستم های اقتصادی-اجتماعی

یافته‌های پژوهش

در بخش اول به بررسی و تحلیل ساختار حکمرانی توسعه مناطق محروم کشور با توجه به قوانین و تکالیف قانونی برنامه‌های توسعه در سطح ملی پرداخته شده است. این بخش با هدف بررسی چگونگی توزیع قدرت میان نهادها و سازمان‌های درگیر در سیاستگذاری توسعه منطقه‌ای در ایران صورت گرفته تا با ترسیم و تحلیل شبکه تکالیف قانونی نهادهای رسمی مرتبط با سیاستگذاری توسعه مناطق محروم کشور، جایگاه و قدرت این نهادها و نیز روابط میانشان را مشخص نماید. بنابراین با بررسی ارتباط میان نهادها و دستگاه‌ها در شبکه‌های سیاستی- قانونی اسناد توسعه فرابخشی برنامه ششم توسعه و نیز جایگاه و موقعیت نهادها و سازمان‌ها درون شبکه، چگونگی توزیع قدرت و ساختار آن در مدیریت مشارکتی ذی‌نفعان و درگیران مسئله

توسعه مناطق محروم مشخص می‌گردد. دلیل انتخاب تکالیف قانونی به عنوان رابطه رسمی- قانونی میان نهادها در این پژوهش، بررسی اسناد قانونی-سیاستی مرتبط با توسعه مناطق محروم در برنامه ششم توسعه، توجه و تاکید به توازن قدرت میان نهادهای مختلف و نیز همکاری میان آنها می‌باشد. به منظور تهیه داده‌های مورد نیاز پژوهش، از قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اسناد توسعه فرابخشی این قانون برای شناسایی مسئولیت‌ها و نهادهای مکلف در قوانین توسعه در سه محور اقتصادی، اجتماعی و محیطی زیستی استفاده شد. قابل ذکر است در محور اقتصادی برنامه توسعه ششم، قوانین بخش‌های توازن منطقه‌ای، توسعه روستایی و توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر، کشاورزی، انرژی، صنعت و معدن، حمل و نقل و مسکن و ارتباطات و فناوری اطلاعات؛ در محور فرهنگی و اجتماعی از قوانین بخش‌های آموزش عمومی، آموزش عالی و علم و فناوری، سلامت و بهداشت، فرهنگ، هنر و ورزش، بیمه اجتماعی، امور حمایتی و آسیب‌های اجتماعی و در محور منابع طبیعی و محیط زیست از قوانین بخش آب و محیط زیست و منابع طبیعی بر اساس نقشی و اهمیتی که در توسعه پایدار مناطق محروم دارند با توجه به نظر توافقی مشارکت‌کنندگان منتخب از برنامه‌ریزان توسعه مناطق محروم کشور استخراج شده‌اند. در جدول (۳) قوانین برنامه ششم بر مبنای تکالیف و همکاری‌های قانونی سازمان‌های موظف در محورهای اقتصادی و پشتیبان تولید، فرهنگی و اجتماعی و منابع طبیعی و محیطی تشریح شده است.

جدول ۳- برخی از مهمترین احکام برنامه ششم توسعه مناطق محروم و کمتر توسعه یافته

اقتصادی و پشتیبان تولید		
۱- تنظیم و ارائه هدفمند اعتبارات عمران و توسعه روستایی و عشایری	۲- برنامه‌ریزی منطقه‌ای و تقویت اقتصاد روستایی	۳- ایجاد مشوق‌های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی
۴- طرح‌های هادی روستایی و تعیین محدوده روستاها	۵- بازسازی اماکن مسکونی مناطق روستایی آسیب دیده	۶- تامین منابع رشد شاخص‌های برخورداری در ساماندهی عشایر
۷- یکپارچه سازی حداکثری فعالیت عمران و توسعه روستایی و عشایری	۸- تامین اعتبار احداث و بهسازی راه‌های روستایی	۹- طرح ایمن سازی روستاهای در معرض خطر سوانح طبیعی
۱۰- تعیین شاخص‌ها و اجرای طرح بافت‌های فرسوده و ناپسامان روستایی	۱۱- تهیه و اجرای طرح‌های ساماندهی روستاهای مرزی	۱۲- امکان سنجی و ایجاد سامانه‌های دفع بهداشتی زباله روستایی
۱۳- طراحی و اجرای دفع بهداشتی فاضلاب	۱۴- آموزش روستاییان و عشایر	۱۵- خرید تضمینی محصولات کشاورزی و جبران خسارت تاخیر
۱۶- پرداخت خسارت به بیمه‌گذاران محصولات کشاورزی	۱۷- بخشودگی سود و کارمزد و جریمه وام‌های کشاورزان خسارت دیده	۱۸- پرداخت تسهیلات به متقاضیان غیردولتی سرمایه‌گذار بخش کشاورزی

۱۹- ارتقای سطح کلی حمایت از کشاورزان	۲۰- گسترش و تکمیل زنجیره های ارزش محصولات کشاورزی	۲۱- تخصیص منابع از صندوق حمایت از بخش کشاورزی به محصولات کشاورزی
۲۲- تامین مسکن نیازمندان	۲۳- بیمه اجباری کلیه دامها	۲۴- توسعه کسب و کار روستایی
۲۵- کاهش شکاف قیمت دریافتی تولید کننده و پرداختی مصرف کننده نهایی	۲۶- افزایش سرمایه صندوق حمایت از توسعه کشاورزی	۲۷- ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش تولید، اشتغال و حمایت از صادرات غیر نفتی
۲۸- کمک به بخش سلامت و حمایت از تولید و اشتغال	۲۹- احیا و بازسازی و نوسازی و مقاوم سازی زیرساخت ها	۳۰- کاهش آسیب پذیری سکونتگاه های روستایی
۳۱- احصا مناطق ویژه نیازمند بهسازی و نوسازی در بافتهای فرسوده	۳۲- اجرای طرح توسعه و عمران شهری و روستایی	۳۳- سیاست های حمایتی بهسازی بافت های فرسوده
۳۴- افزایش خدمات و فعالیت دفاتر ارتباطات و فناوری اطلاعات روستایی	۳۵- توسعه زیرساخت خدمات الکترونیک مناطق روستایی و محروم	۳۶- پرداخت مستمری علاوه بر یارانه به خانوارهای کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی
فرهنگی و اجتماعی		
۱- مدیریت و توزیع متناسب جمعیت و ممانعت از توسعه شهرنشینی	۲- اجرای سیاست های حمایتی از خیرین مدرسه ساز	۳- هوشمندسازی مدارس شهر و روستاهای زیر بیست هزار نفر
۴- تامین شهریه دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی	۵- اختصاص اعتبار به مناطق روستایی و عشایری جهت ترویج ارزش های ایرانی و اسلامی	۶- تحول در نظام آموزش عالی و هدفمندسازی یارانه و بهبود شرایط دانشجویان
۷- پوشش بیمه سلامت کل جمعیت	۸- حق بیمه پایه سلامت خانوار	۹- بکارگیری نیروهای بومی
۱۰- فعالیت پزشکان، دندانپزشکان و داروسازان مجاز به فعالیت انتفاعی پزشکی در نقاط محروم	۱۱- تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب پذیر	۱۲- برقراری، استقرار و روزآمدسازی نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی
۱۳- توسعه فرهنگ کتابخوانی با اولویت کتابخانه های روستایی	۱۴- توسعه ورزش مدارس، روستایی و عشایری	۱۵- تامین هزینه های آزمایش ژنتیک افراد نیازمند
محیطی و منابع طبیعی		
۱- افزایش بهره وری و استحصال زمین نسبت به احیای بافتهای فرسوده روستایی	۲- تامین حلقه کشاورزان از آب سدهای احداثی روی رودخانه و چشمه و قنات	۳- اختصاص عوارض حاصل از چشمه های آب معدنی و درمانی به شهرداری ها یا دهیاری ها
۴- بیان زدایی و کنترل کانون های بحرانی	۵- حفاظت از جنگل ها و مراتع و اراضی ملی	۶- تهیه و اجرای طرح بهسازی روستاهای دارای بافت فرهنگی
۷- طرح ساماندهی گردشگری جنگل ها	۸- ایجاد زیرساخت مورد نیاز مناطق گردشگری	۹- ارائه کمک های فنی و اعتباری برای نوسازی باغ های فرسوده

منطبق با این قوانین، سازمان‌ها یا نهادهای مکلف و مسئول به عنوان سطرها و ستون‌های ماتریس شبکه همکاری در نظر گرفته شدند. با توجه به هر ماده یا تبصره قانونی، سازمان‌ها یا نهادهایی که مکلف به همکاری با یکدیگر شده‌اند، استخراج شد. تعداد دفعات همکاری بین سازمان‌ها و نهادها به عنوان ارزش سلول‌های ماتریس شبکه همکاری وارد محاسبات شدند. با استفاده از نرم افزار Ucinet میزان مرکزیت درجه ورودی و خروجی و مرکزیت بینابینی محاسبه شده و سپس شبکه‌های مربوطه به کمک نرم افزار Netdraw ترسیم شدند. در این شبکه‌ها، نقاط را سازمان‌ها یا نهادها و ارتباطات را تکالیف قانونی مشترک میان آنها تشکیل دادند که بیانگر همکاری‌های قانونی می‌باشند. کارایی یک شبکه مستلزم وجود هماهنگی در قدرت نهادی است که می‌بایست با حقوق تمام کنشگران شبکه متوازن باشد. جدول (۴) ذی نفعان درگیر و مکلف در قوانین توسعه مناطق محروم کشور را ارائه می‌دهد.

جدول ۴ - سازمان/ نهادهای درگیر و مکلف در احکام برنامه توسعه مناطق محروم کشور

نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد
01	دولت	02	وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	03	شهرداری و دهیاری	04	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
05	وزارت کشور	06	فرمانداری	07	کمیته برنامه‌ریزی شهرستان	08	شورای توسعه و برنامه ریزی استان
09	امور عمرانی استانداری	010	وزارت جهاد کشاورزی	011	شورای اسلامی شهر یا روستا	012	بخش خصوصی و تعاونی ها
013	بانک ها	014	کمیته امداد امام خمینی	015	سازمان بهزیستی	016	هیات وزیران
017	صندوق بیمه کشاورزی	018	مجلس شورای اسلامی	019	دیوان محاسبات کشور	020	نهادهای عمومی غیر دولتی
021	وزارت راه و شهرسازی	022	دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی و دانش بنیان	023	وزارت بهداشت، درمان	024	دستگاههای اجرایی
025	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	026	شورای عالی فضای مجازی	027	شرکت ملی پست جمهوری اسلامی	028	نهاد عمومی کتابخانه های کشور
029	شورای عالی استان ها	030	سازمان میراث فرهنگی - وگردشگری	031	سازمان حفاظت از محیطزیست	032	وزارت نیرو و نفت

نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد	نماد	سازمان/ نهاد
O33	وزارت آموزش و پرورش	O34	وزارت ورزش و جوانان	O35	سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس کشور		

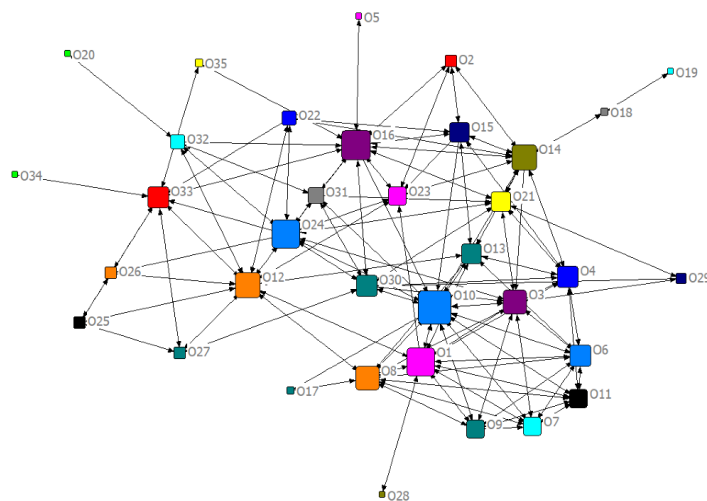
در بررسی سازمان‌ها و نهادهای درگیر برنامه‌ریزی توسعه و تکالیف و وظایف قانونی ۳۵ سازمان و نهاد درگیر برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای موظف و ۶۰ تکلیف و وظیفه قانونی در نظر گرفته شده است. همان‌طور که عنوان شد، در هر ماده یا تبصره قانونی، سازمان‌های مکلف ماده مربوطه وارد ماتریس شده و تعداد دفعات همکاری با سایر سازمان‌ها به عنوان ارزش سلول‌های این ماتریس وارد محاسبات شدند. بر این مبنا شبکه همکاری میان ذینفعان، مرکزیت درجه و مرکزیت بینابینی سازمان‌ها و نهادهای درگیر شبکه همکاری توسعه مناطق محروم کشور محاسبه گردید. جدول (۵) مقادیر بدست آمده برای مرکزیت درجه و بینابینی نرمال شده هر یک از نهادها و سازمان‌های درگیر را نشان می‌دهد. برای تحلیل و ترسیم شبکه‌ها، داده‌ها در قالب ماتریس وارد نرم افزار Ucinet شده و تحلیل‌های داده‌ای انجام شد. ترسیم شبکه‌ها نیز با تبدیل ماتریس‌ها به گراف‌ها و با استفاده از نرم افزار NetDraw صورت گرفته است.

جدول ۵ - مرکزیت درجه و بینابینی نرمال شده شبکه همکاری سازمان‌های موظف به احکام برنامه

توسعه ششم توسعه در خصوص مناطق محروم

نماد سازمان	مرکزیت درجه خروجی	مرکزیت درجه ورودی	مرکزیت درجه بینابینی	نماد سازمان	مرکزیت درجه خروجی	مرکزیت درجه ورودی	مرکزیت درجه بینابینی
O1	۰,۶۱۸	۰,۵۵۹	۱۰۸,۷۷۰	O19	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰
O2	۰,۱۱۸	۰,۱۱۸	۰,۳۳۳	O20	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰
O3	۰,۳۵۳	۰,۳۸۲	۶۳,۳۴۵	O21	۰,۳۲۴	۰,۳۲۴	۴۴,۳۴۶
O4	۰,۲۰۶	۰,۲۶۵	۴۱,۵۳۱	O22	۰,۱۷۶	۰,۲۰۶	۱۵,۴۳۵
O5	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰	O23	۰,۲۰۶	۰,۱۴۷	۲۷,۸۹۶
O6	۰,۲۹۴	۰,۲۹۴	۸,۹۶۵	O24	۰,۳۸۲	۰,۳۲۴	۹۷,۳۵۳
O7	۰,۲۶۵	۰,۲۶۵	۱,۸۵۸	O25	۰,۱۴۷	۰,۱۴۷	۲,۴۵۰
O8	۰,۶۱۸	۰,۶۴۷	۵۸,۱۵۴	O26	۰,۰۸۸	۰,۰۸۸	۱,۰۴۳
O9	۰,۲۰۶	۰,۲۰۶	۱,۸۵۸	O27	۰,۱۴۷	۰,۱۴۷	۱۰,۵۲۳
O10	۰,۵۰۰	۰,۵۲۹	۱۶۳,۹۴۴	O28	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰
O11	۰,۲۶۵	۰,۲۶۵	۳,۲۹۳	O29	۰,۰۵۹	۰,۰۸۸	۰,۰۰۰
O12	۰,۴۱۲	۰,۴۴۱	۱۸۴,۰۸۳	O30	۰,۲۶۵	۰,۲۳۵	۵۱,۲۶۱
O13	۰,۳۵۳	۰,۳۲۴	۳۱,۰۷۱	O31	۰,۲۶۵	۰,۲۶۵	۱۲,۶۴۱
O14	۰,۵۵۹	۰,۵۲۹	۱۷۲,۳۷۱	O32	۰,۲۰۶	۰,۲۰۶	۶۹,۰۵۸
O15	۰,۴۴۱	۰,۳۸۲	۱۸,۹۰۹	O33	۰,۲۶۵	۰,۲۰۶	۱۱۰,۵۰۵
O16	۰,۵۰۰	۰,۴۷۱	۲۱۶,۹۸۵	O34	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰
O17	۰,۰۲۹	۰,۰۲۹	۰,۰۰۰	O35	۰,۰۵۹	۰,۰۵۹	۰,۰۰۰
O18	۰,۰۵۹	۰,۰۵۹	۶۶				

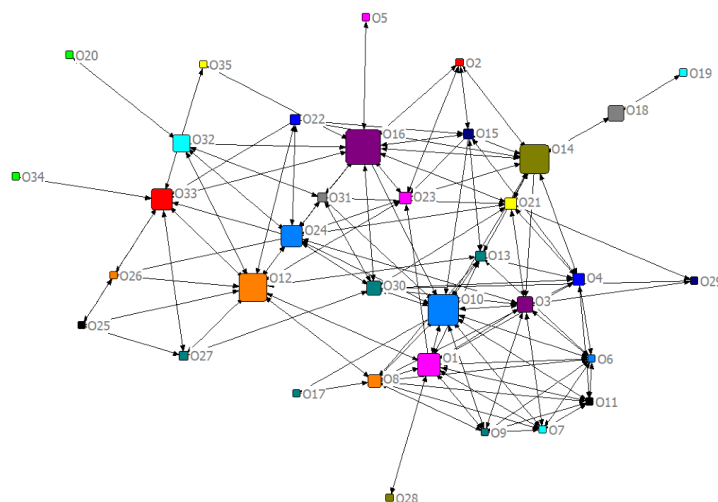
مرکزیت درجه شبکه همکاری تعداد ارتباطات وارد شده به هر کنشگر را نشان می‌دهد و بیشتر بودن آن نشان دهنده نفوذ بیشتر کنشگر است. کنشگرهایی که که روابط بیشتری با سایر کنشگرها دارند، می‌توانند موقعیت‌های بهتری داشته باشند. این کنشگرها به دلیل روابط زیادشان، می‌توانند به طور کلی بیشتر به منابع شبکه دسترسی داشته باشند و از آنها استفاده کنند. در نتیجه برقراری ارتباطات زیاد، این کنشگرها اغلب به عنوان شخص ثالث و واسطه در تبادل بین دیگران ایفای نقش می‌کنند و می‌توانند از این واسطه بودن سود ببرند؛ بنابراین یکی از معیارهای بسیار کارآمد مرکزیت و پتانسیل قدرت کنشگرهای شبکه همکاری براساس مرکزیت درجه است. همانطور که در شکل (۲) مشاهده می‌شود، هیئت وزیران، دولت، وزارت جهاد کشاورزی، دستگاه‌های اجرایی و کمیته امداد امام خمینی (ره) در هسته مرکزی قدرت قرار گرفته‌اند. اندازه گره‌ها نشان دهنده میزان درجه مرکزیت هر یک از نهادها در شبکه می‌باشد. هر چه دایره گره بزرگتر باشد، میزان تمرکز قدرت در شبکه در نهاد مربوطه بیشتر است.

شکل ۲ - شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار اهداف توسعه مناطق محروم کشور بر مبنای مرکزیت درجه.

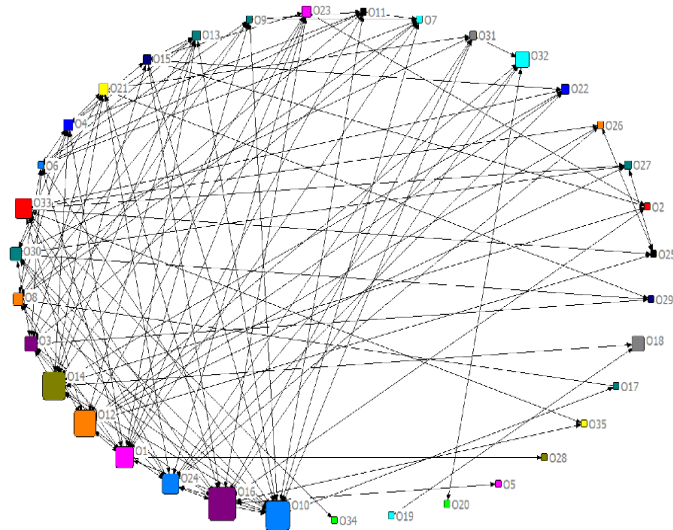
مرکزیت درجه بینابینی نهادهای همکار نیز محاسبه شده است، بر این اساس کنشگران دارای مرکزیت بینابینی بیشتر، دارای قدرت بیشتر می‌باشند؛ زیرا کنشگران بیشتری برای برقراری ارتباط با سایر کنشگران به آن‌ها وابسته هستند. همانطور که در شکل (۳) مشاهده می‌شود هیئت وزیران، وزارت جهاد کشاورزی و کمیته امداد امام خمینی (ره) و بخش خصوصی و تعاونی‌ها بیشترین مرکزیت بینابینی را در سطوح قدرت دارند. اندازه گره‌ها نشان دهنده میزان درجه مرکزیت بینابینی هر یک از نهادها در شبکه می‌باشد. هر چه دایره گره بزرگتر باشد، میزان تمرکز قدرت در شبکه در نهاد مربوطه بیشتر است. در بررسی مجموع مرکزیت‌های درجه و بینابینی غالب

قدرت دولت و هیئت وزیران را نشان می‌دهد و وزارت جهادکشاورزی جایگاه بالای قدرت را در مقام بعدی دارد.

شکل ۳ - شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار اهداف توسعه متوازن مناطق محروم کشور براساس مرکزیت بینابینی.

شاخص تراکم و نمایش دایره‌ای شبکه برای بررسی تراکم ارتباطات شبکه در بخش‌های مختلف شبکه به کار می‌رود. شکل (۴) نمایش دایره‌ای شبکه تکالیف قانونی بر اساس اهداف توسعه متوازن مناطق محروم کشور را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار تراکم شبکه (حدود ۰,۱۸) می‌توان گفت شبکه تا حدودی گسسته است و همان‌طور که مشاهده می‌شود شبکه ارتباط و همکاری از انسجام کافی برخوردار نمی‌باشد. برخی از کنشگران شبکه تنها یک مورد همکاری دارند کنشگرانی نظیر مجلس شورای اسلامی، نهادهای عمومی غیردولتی، شورای عالی استان‌ها، کمیته برنامه‌ریزی استان‌ها، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و وزارت کشور با وجود نقش به‌سزایی که در پیشبرد اهداف برنامه‌های توسعه متوازن منطقه‌ای می‌توانند داشته باشند اما قدرتی در شبکه برای آنها وجود ندارد.

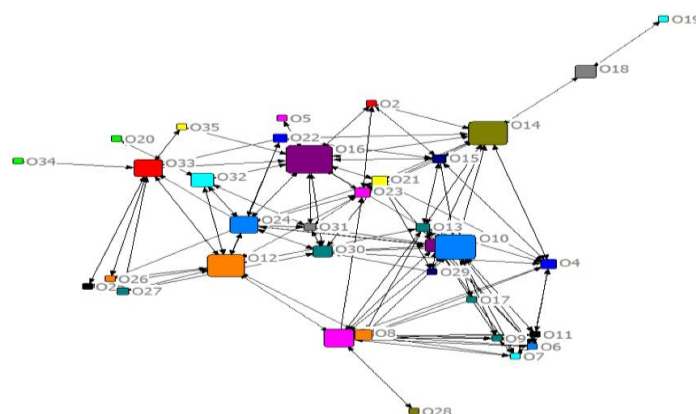
شکل ۴ - نمایش دایره‌ای شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار اهداف توسعه متوازن مناطق محروم کشور بر اساس مرکزیت درجه.

فاصله ژئودزیک جهت سنجش سرعت همکاری و گردش منابع و اطلاعات در شبکه از میانگین کوتاهترین فاصله بین یک جفت کنشگر استفاده می‌شود. هر چه میانگین فاصله ژئودزیک بر اساس کوتاهترین مسیرها کاهش یابد، سرعت گردش اطلاعات در بین نهادها بیشتر شده و اتحاد بین دست اندرکاران نهادی افزایش می‌یابد. همچنین این امر سبب می‌شود که زمان کمتری جهت هماهنگ ساختن نهادها برای مدیریت یک منبع مشخص صرف شود و دست اندرکاران با سرعت بیشتری به یکدیگر دسترسی خواهند داشت و در نهایت این امر در اعتمادسازی و فعالیت‌های جمعی نهادها اهمیت ویژه‌ای دارد. هر چه فاصله فاصله ژئودزیک بیشتر باشد سبب می‌شود که منابع و اطلاعات در شبکه با سرعت متوسطی انتشار یابد. بنابراین به دلیل اتحاد متوسط میان نهادها، هماهنگ ساختن دست اندرکاران نهادی در مدیریت مشارکتی توسعه مناطق محروم کشور با صرف زمان همراه خواهد شد. متوسط فاصله ژئودزیک شبکه ۲,۴ می‌باشد. جدول ۵ میزان فراوانی فاصله‌های ژئودزیک شبکه را نشان می‌دهد. واحدهایی که از میزان میانگین فاصله بیشتر هستند نیاز به تقویت همکاری در شبکه دارند.

جدول ۵ - میزان فراوانی فاصله‌های ژئودزیک شبکه

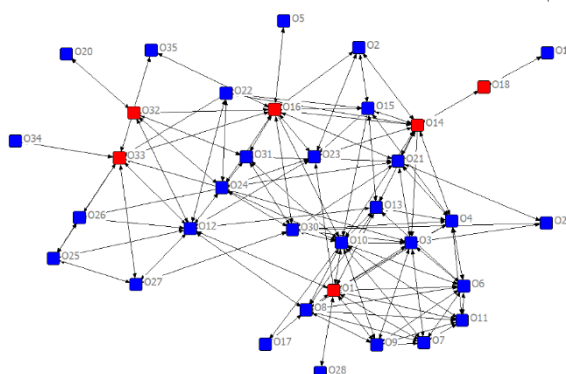
فاصله ژئودزیک	فراوانی	نسبت	فاصله ژئودزیک	فراوانی	نسبت
۱	۲۱۳	۰,۱۷۹	۴	۱۰۴	۰,۰۸۷
۲	۵۰۲	۰,۴۲۲	۵	۱۴	۰,۰۱۲
۳	۳۵۷	۰,۳۰۰			

شکل (۵) شبکه همکاری مکلفان قانونی را بر اساس فاصله ژئودزیک نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود مجلس شورای اسلامی، شورای اسلامی شهر یا روستا، فرمانداری‌ها، امور عمرانی استانداری‌ها و کمیته برنامه‌ریزی شهرستان‌ها علاوه بر آنکه نقش کلیدی در توسعه دارند فاصله بسیاری تا کانون قدرت دارند. با توجه به اهمیت اهمیت برنامه‌ریزی توسعه متوازن منطقه‌ای در کشور کاهش این فاصله و افزایش دامنه همکاری در برنامه‌های توسعه‌ای تقویت کننده دستیابی به اهداف توسعه مناطق محروم کشور می‌باشد.

شکل ۵ - میزان فراوانی فاصله‌های ژئودزیک شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار اهداف توسعه متوازن مناطق محروم کشور.

نقاط برشی، پل‌های ارتباطی میان بخش‌های آسیب‌پذیر شبکه و نقش آفرینان کلیدی است و هر چه تعداد آن‌ها بیشتر باشد، نشان دهنده بخش پذیری بیشتر یک شبکه و کاهش یکپارچگی آن است شکل (۶) نقاط برشی شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار برنامه توسعه مناطق محروم کشور را نشان می‌دهد.

شکل ۶- نقاط برشی شبکه همکاری قانونی میان نهادهای مسئول و همکار اهداف توسعه متوازن مناطق محروم کشور.

همان‌طور که مشاهده می‌شود دولت، بانک‌ها و صندوق بیمه کشاورزی، وزارت آموزش و پرورش و وزارت نیرو و وزارت نفت نقاط برشی این شبکه هستند و به جهت دستیابی به اهداف توسعه متوازن منطقه‌ای بسیار حائز اهمیت و آسیب پذیر می‌باشند و در صورت ضعف نهادی توسعه منطقه‌ای با چالش‌هایی درگیر خواهد شد. برنامه‌ریزان و سیاستگذاران باید تمرکز ویژه به نقش آنها در شبکه داشته باشند. دولت با استفاده از نقش کلیدی خود در این شبکه با تعریف دقیق خود و حدود و دامنه وظیفه خود به طور شفاف می‌تواند در پیشبرد اهداف همکاری نقش آفرین باشد. اما تا زمانی که به طور کلان و کلی از دولت نام برده شود تنها منجر به ایجاد سردرگمی و موازی کاری و گسست شبکه همکاری خواهد شد.

توصیه‌های سیاستی

- چند نکته قابل توجه برای سیاستگذاران در تدوین برنامه‌های توسعه اشاره می‌شود:
 - فقدان نظام مدیریت توسعه منطقه‌ای و عدم تعریف نهادها و سازمان‌های اجرایی مشخص برای نظارت و کنترل توسعه منطقه‌ای مهمترین عامل توسعه نامتوازن قلمداد می‌شود. از آنجا که بخش عمده ای از فعالیت‌های محرومیت زدایی مناطق کمتر توسعه یافته به دست نهادهای عمومی غیردولتی صورت می‌گیرد و با توجه به تعدد نهادهای عمومی غیر دولتی همچون سازمان بسیج مستضعفان، سازمان ستاد اجرایی فرمان امام (ره)، قرارگاه‌های توسعه مناطق محروم کشور و دیگر سازمان‌ها و نیز جایگاه قدرت مالی که در برنامه‌های توسعه مناطق محروم در سال‌های اخیر داشته‌اند، فقدان شفافیت در وظایف قانونی بین نهادها و سازمان‌های درگیر می‌تواند منجر به بروز ناهماهنگی‌هایی در انجام وظایف و ارتباطات و همکاری‌های میان سازمان‌ها شود.
 - به نظر می‌رسد توسعه منطقه‌ای در نظام برنامه توسعه کشور مبتنی بر استراتژی توسعه بخشی و متمرکز بر ترکیبی از توسعه کشاورزی، صنعت و خدمات شکل گرفته است. تجارب جهانی نشان می‌دهد این استراتژی با ایجاد قطب‌های توسعه‌ای که نتیجه‌ای جز تخریب زیست بوم محلی ندارد، بر مبنای توسعه در قطب حرکت می‌کند و تضمینی برای سرایت منابع توسعه به پیرامون وجود ندارد. توسعه متوازن بر پایه پتانسیل‌های محلی و بومی و منطقه‌ای و دانش سرمایه انسانی و توسعه کارآفرینی محلی شکل می‌گیرد که در برنامه توسعه منطقه‌ای کشور کمتر بدان توجه شده است.
 - با توجه به طبقه‌بندی توسعه پایدار منطقه‌ای، بیشترین میزان محرومیت شامل توسعه فرهنگی اجتماعی است. با توجه به طیف گسترده ابعاد فرهنگی اجتماعی تنها به صورت محدود به آموزش و ارتباطات و توانمندسازی اقشار آسیب پذیر پرداخته شده است و برنامه‌های کاهش تبعیض و عدالت محوری، شفافیت و مبارزه با فساد کمتر به چشم می‌خورد. همانطور که در ارزیابی شبکه حکمرانی توسعه مناطق محروم کشور مشاهده شد، عدم تعادل و توازن نامناسب

قدرت بین کنشگران شبکه وجود دارد. بنابراین بدون اصلاح اساسی ساختار نظام حکمرانی توسعه نمی‌توان به توسعه متوازن و پایدار مناطق محروم و کمتر توسعه یافته امید داشت. به طور کلی نتایج بدست آمده نشان می‌دهد با توجه به تمرکز قدرت تصمیم‌گیری در دولت و عدم تعادل در توزیع قدرت ذی‌نفعان در ساختار کنونی با در نظر گرفتن ابعاد توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای نیازمند اصلاح و توسعه در زمینه‌های زیر است:

- توسعه ارتباطات همکاری شبکه‌ای بین شورای توسعه و برنامه‌ریزی استان و کنشگران کلیدی فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای شامل وزارت جهاد کشاورزی، وزارت نیرو، وزارت نفت، وزارت کار و رفاه اجتماعی، سازمان حفاظت از محیط زیست، کمیته امداد امام خمینی (ره)، آموزش و پرورش، آموزش عالی و دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی، بخش خصوصی و جوامع محلی به منظور شناسایی نقشه راه توسعه متوازن منطقه‌ای در استان‌ها متناسب با پتانسیل محیطی و ارزش‌های اجتماعی هر منطقه.
- تقویت همکاری مجلس شورای اسلامی، شورای اسلامی شهر یا روستا، فرمانداری‌ها، امور عمرانی استانداری‌ها و کمیته برنامه‌ریزی شهرستان‌ها کنشگران کلیدی فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای.
- تقویت همکاری نهادهای عمومی غیر دولتی و بخش خصوصی و مشارکتی جوامع محلی در شبکه همکاری حکمرانی توسعه متوازن منطقه‌ای.
- تقویت نقش نظارتی و هماهنگ کننده سازمان حفاظت از محیط زیست کشور با سایر کنشگران شبکه حکمرانی توسعه منطقه‌ای کشور.

منابع

- ۱ - اطلس مناطق محروم کشور. سطح بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت های نسبی این مناطق، ۱۳۹۶. بنیاد برکت وابسته به ستاد اجرایی فرمان امام. تهران. ۱۳۹۶.
- ۲ - جوادی ارجمند، محمد جعفر و محمدباقر مکرمی پور، اطهره نقدی نژاد، ۱۳۹۹. حکمرانی و توسعه اقتصادی در ایران، مجله پژوهش های راهبردی انقلاب اسلامی، ۲ (۶)، ۱۱۵-۱۴۳.
- ۳ - یاسوری، مجید، سجودی، مریم. (۱۳۹۷). استراتژی توسعه منطقه‌ای راهکاری نوین جهت توسعه متوازن منطقه‌ای (مطالعه موردی: شهرستان رشت). فصلنامه پژوهشی برنامه ریزی منطقه‌ای (۲۹)، ۸، ۹۳-۱۰۶.
- ۴ - محمدی کنگرانی، ح. و حسین زاده، م. (۱۳۹۵). بررسی ساختار و توزیع قدرت در میان نهادهای مسوول در برنامه پنجم توسعه با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌های اجتماعی. سیاستگذاری عمومی، ۲ (۴)، ۸۹-۱۰۷.
- ۵ - مصطفوی ثانی علی، نعمتی محمد. تحلیل آسیب‌شناسانه توسعه متوازن منطقه‌ای در برنامه‌های توسعه کشور. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی. ۱۳۹۸؛ ۲۶(۷): ۳۱-۶۹.
- ۶ - ثقفی فاطمه، حسین زاده مهناز، رامین رحیم بخش. رهیافتهای توسعه خدمات تولید و صادرات سازمان منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار مبتنی بر تفکر نرم سیستمی و تحلیل شبکه اجتماعی. ۱۳۹۹؛ ۲(۶): ۲۵-۹.
- ۷ - سجادی، ح. (۱۳۹۶). فراترکیب نقاط ضعف و تسهیل کننده های برنامه های توسعه ملی. دولت پژوهی، ۳ (۱۰)، ۶۵-۱۰۸.

- ۸ - نیکونستی علی. حکمرانی و توسعه: گذشته، حال، آینده. برنامه‌ریزی و بودجه. ۱۳۹۰؛ ۱۶ (۴): ۱۲۹-۱۵۴
- ۹ - زیاری، ک.، و محمدی، ع. (۱۳۹۵). آسیب شناسی مدیریت طرح های توسعه منطقه ای در ایران و انتخاب الگوی مطلوب مدیریتی. جغرافیا و توسعه ناحیه ای، ۱۱(۱) (پیاپی ۲۶)، ۶۷-۸۸.
- ۱۰ - فرجی راد خدر، کاظمیان غلامرضا، رکن الدین افتخاری عبدالرضا. آسیب‌شناسی سیاستهای توسعه منطقه‌ای در ایران از دیدگاه رویکرد نهادی فصلنامه علمی - پژوهشی فرایند مدیریت و توسعه. ۱۳۹۲؛ ۲۶ (۲): ۲۷-۵۸.
- ۱۱ - رهنمایی، م.، و وثوقی لنگ، ش. (۱۳۹۲). تحلیلی بر توسعه منطقه‌ای ایران از منظر اقتصاد سیاسی. جغرافیا، ۱۱ (۳۹)، ۳۳-۵۱.

- 12- Abiad, A. A., Furceri, D., & IMF, P. T. (2016). The macroeconomic effects of public investment: Evidence from advanced economies. *Journal of Macroeconomics*, 50, 224-240.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2008). *The role of institutions in growth and development* (Vol. 10). Washington DC: World Bank.
- 13- Bevir, M., 2013. "Governance: A Very Short Introduction," Oxford University Press, Oxford, UK.
- 14- García, D. J. & F. You, 2016, "The water-energy-food nexus and process systems engineering: A new focus," *Comput. Chem. Eng.*, vol. 91, pp. 49–67.
- 15- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., & Jovovic, M. (2017). The concept of sustainable regional development—institutional aspects, policies and prospects. *Journal of International Studies*, 10(1).
- 16- Streimikiene, D. (2014). Comparative assessment of environmental indicators of quality of life in Romania and Lithuania. *Economics & Sociology*, 7(1), 11.
- 17- Štreimikienė, D., Strielkowski, W., Bilan, Y., & Mikalauskas, I. (2016). Energy dependency and sustainable regional development in the Baltic States: A review. *Geographica Pannonica*, 20(2), 79-87.